

УДК 32(477)

DOI: 10.30840/2413-7065.3(88).2023.287574

ПРАКТИКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ МОВ У ДЕМОКРАТИЧНОМУ СВІТІ: ЕВРИСТИЧНИЙ ДОСВІД ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ

Валентин КРИСАЧЕНКО*orcid.org/0000-0002-4965-2750*

доктор філософських наук, професор,

завідувач відділу військово-патріотичного виховання НДІУ

Анотація. Світова практика засвідчує: повноцінна державність своїм обов'язковим атрибутом повинна мати функціонування спільного, єдиного комунікаційного простору. Зазвичай цю функцію виконує спільна/зрозуміла для всього соціуму мова. В умовах формування держав-імперій спільною мовою ставала мова загарбника: так набули свого глобального поширення англійська, іспанська, португальська, китайська, російська та деякі інші мови. Формування націй-держав і відповідно буржуазних демократій висунули на передній план національні мови, які і набули статусу державних/офіційних. Нині державна мова проголошена у понад 200 країнах, офіційними визнано 97 мов, причому в 66 державах закріплено дві та більше державних та офіційних мов. Головним критерієм розрізнення державних та офіційних мов виступає міра повноти їх вживання: як правило, державною визнається загальнонаціональна мова, а офіційною – регіональна мова нацменшин та етнічних анклавів тощо. Стратегічними пріоритетами при цьому постають скоординованість, взаємодоповнюваність, у кінцевому підсумку – синергетика, сумісні дії громадянського суспільства і державних інституцій з метою досягнення та законодавча інституалізація засадничих норм співжиття, до яких належать спільна держава, громадянство, державна мова, політичні права і свободи громадян та ін. Дискурс державної мови постає підвалиною самореалізації стратегічних пріоритетів України з утвердження та розвитку національних інтересів та цінностей. Утвердження української мови як державної набуває невідпороного імперативу подальшого сталого і вільного європейського поступу України.

Ключові слова: Україна; державна мова; офіційна мова; світовий досвід; норми співжиття; комунікативний простір.

THE PRACTICE OF THE FUNCTIONING OF STATE (OFFICIAL) LANGUAGES IN THE DEMOCRATIC WORLD: A HEURISTIC EXPERIENCE FOR NATIONAL AND PATRIOTIC EDUCATION IN UKRAINE

Valentyn KRYSACHENKO

Doctor of Philosophical Sciences, professor,

Head of the Military and Patriotic Education Department of RIUS

Annotation. World practice confirms that full-fledged statehood must have the functioning of a common, unified communication space as its mandatory attribute. Usually, this function is performed by a language that is common/understandable for the whole society. Under the conditions

© Крисаченко В.

of the formation of empire-states, the common language became the language of the invader: this is how English, Spanish, Portuguese, Chinese, russian and some other languages gained their global distribution. The formation of nation-states and, accordingly, bourgeois democracies brought national languages to the forefront, which acquired the status of state/official languages. Currently, the state language is declared in more than 200 countries, 97 languages are recognised as official, and 66 states have two or more state and official languages. The main criterion for distinguishing between state and official languages is the degree of completeness of their use: as a rule, the national language is recognised as the state language, and the official language is the regional language of national minorities and ethnic enclaves, etc. At the same time, coordination, complementarity, and ultimately synergy of joint actions between civil society and state institutions become strategic priorities. The fundamental principles of the creative interaction of social institutions are the development and legislative institutionalisation of the basic norms of coexistence, which include the common state, citizenship, the state language, political rights and freedoms of citizens, etc. The discourse of the state language becomes the basis for the self-realisation of Ukraine's strategic priorities for the establishment and development of national interests and values. The establishment of the Ukrainian language as the state language acquires an irresistible imperative for further steady and free European progressing in Ukraine.

Key words: Ukraine; state language; official language; world experience; norms of coexistence; communicative space.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна з межевою відкритістю демонструє світові осердя вселенського зла, ім'я якого – **рашизм**. З огидним цинізмом воно нищить цивілізаційні цінності, усталений світовий лад, надії і сподівання всіх людей доброї волі на мир і добробут. І знову, як і в минулі часи, гідний опір цій навалі вбивць, мародерів і гвалтівників чинить Україна. Захищаючи сам себе від геноциду, від намагання орди стерти свою країну зі світової мапи, український народ водночас є заборолом, своєрідним гарантом європейської безпеки, демократії і прогресу в цілому.

Досягнуті успіхи мають двоєдині підстави: з одного боку – це консолідація і єднання всієї нації у боротьбі з агресором, з другого – об'єднані зусилля світової спільноти зі стримування і впокорення російського фашизму. Каталізаторами синергії в обох випадках постають одвічні екзистенційні людські цінності: демократії, миру, прогресу, добра, взаємодопомоги, гідності,

співпереживання тощо. Для самих українців вони поглиблюються ще й усвідомленням того, що смертельна борня ведеться за рідну країну, національну ідентичність, історичну спадщину, власну культуру і сподівання на жадане майбуття. В цьому контексті вибір українців є свідомим кроком щодо зупинення розповзання московської пошесті світом, зведення її нанівець із здорового тіла людства. І цей вибір має супроводжуватися і супроводжується свідомою, цілеспрямованою політикою влади й активністю громадянського суспільства з формування системи національно-патріотичного виховання молоді.

З огляду на це знаковим слід вважати Закон України «**Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності**», затверджений Указом Президента України, № 2834-IX від 13.12.2022 р. В документі, зокрема, зазначено: «Національно-патріотичне виховання – наскрізний виховний процес,

спрямований на утвердження української національної та громадянської ідентичності, формування оборонної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей України, соціальної активності та відповідальності, готовності до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, державної незалежності і територіальної цілісності України» [15, п. 12]. Для забезпечення дієвості цього документа і впровадження його в життя вкрай нагальним постає як врахування світової практики формування колективної ідентичності, так і набутого досвіду вітчизняної системи освіти та виховання з впровадження державної (офіційної) мови соціуму як синергетичної комунікативної підстави його самоорганізації та розвитку.

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю системного аналізу практики функціонування державних (офіційних) мов у демократичних країнах світу в контексті використання набутого досвіду для національно-патріотичного виховання української молоді. Евристичний набуток США, Франції, Ізраїлю, Туреччини, Європейського Союзу демонструє необхідність стратегічного мислення та цілеспрямованої практики з утвердження в суспільстві державної мови як засадничого консолідаційного осердя творення національно-державної ідентичності. Для України використання переваг ефективних моделей зарубіжної мовної політики створює нові можливості з впровадження в соціумі (управлінні, освіті, бізнесі, мас-медіа тощо) парадигми української мови як державної.

Аналіз джерел, останніх досліджень і публікацій. Функціонування української мови у різноманітних сферах

суспільного буття досліджували Б. Ажнюк, А. Загнітко, Л. Коломієць, Л. Грицик, Т. Марусик, А. Погрібний, С. Пілюк, О. Тараненко, О. Ткаченко, І. Фаріон та ін. Успіхи, колізії та тернії в утвердженні державної мови в Україні докладно розглядали І. Бекешкіна, О. Вишняк, Б. Гаврилишин, Є. Головаха, І. Дзюба, С. Єрмоленко, В. Заблоцький, О. Казакевич, П. Кононенко, М. Конончук, В. Луговий, Л. Масенко, А. Ручка, М. Стріха, О. Таланчук, В. Ятченко та інші мовознавці. Певною мірою в своїх працях дослідники вишукували паралелі з набутим у цій сфері досвідом інших країн.

Світова практика засвідчує: повноцінна державність своїм обов'язковим атрибутом повинна мати функціонування спільного, єдиного комунікативного простору. Зазвичай цю функцію виконує спільна/зрозуміла для всього соціуму мова. В різні історичні епохи цей атрибут має специфічне коріння. На початках історичного часу (тобто з виникненням писемності) цю функцію виконували тексти, створені відповідно до лексичних уподобань владних структур. В умовах формування держав-імперій, за принципом права сили, спільною мовою ставала мова зверхника-загарбника. Подібним чином набули свого глобального поширення англійська, іспанська, португальська, французька, китайська, російська та деякі інші мови.

Формування націй-держав і відповідно буржуазних демократій в Західній Європі висунуло на передній план національні мови, які і набули статусу державних/офіційних. Нині, за оцінками фахівців (Б. Ажнюк, В. Заблоцький, Т. Марусик, А. Погрібний та ін.), державні мови проголошено у понад 200 країнах, офіційними визнано 97 мов,

причому в 66 державах закріплено дві та більше державних та офіційних мов. Головним критерієм розрізнення державних та офіційних мов виступає міра повноти їх вживання: як правило, державною визнається загальнонаціональна мова, а офіційною – регіональна або мова нацменшин чи етнічних анклавів тощо.

У нинішній час в законодавстві держав світу здебільшого трапляється одне з понять – державна або офіційна мова: «У молодих державах, де мова стає чинником окреслення своїх меж, надають перевагу терміну державна мова, щоб підкреслити її символічну функцію. Одночасне вживання обох термінів – явище рідкісне. У таких випадках вони не дублети, а розмежовані територіально: державна мова стосується всієї держави, офіційна мова – певного регіону, де дозволене її використання паралельно з державною» [9, с. 113]. При цьому будь-яка **розвинена демократія не мислить свого існування без законодавчого закріплення існування єдиного комунікативного простору, із взяттям на себе зобов'язання створити для власних громадян усіх необхідних та достатніх умов для входження в нього і повноцінного його використання.**

Метою статті є аналіз знакових моделей утвердження державних (офіційних) мов у демократичних державах у контексті використання набутого досвіду для ефективної реалізації мовної реформи в Україні. Означені моделі цінні насамперед тим, що їхній потенціал спроможний посилити повноту і смисл національно-патріотичного виховання молоді в річищі формування національної самосвідомості та громадянської ідентичності громадян України.

Виклад основного матеріалу. Світовий досвід усталення певної мови як державної чи офіційної демонструє надзвичайно багату палітру моделей здійснення цього процесу. Звичайно, не йдеться про тоталітарні/автократичні суспільства, в яких діє не закон і право, а примус і воля правителів, за якими певна комунікативна система нав'язується згори як обов'язкова для використання всіма підданими. Для України, яка намагається подолати артефакти колоніального становища і розбудовує демократичну державу, цінним є досвід країн з типологічно спорідненими проблемами та евристичними стратегіями їх розв'язання.

Сполучені Штати Америки. Використання мов у цій супердержаві зумовлено її сутністю та історичною долею. З одного боку, існувала велика множина автохтонних етносів, переважно індіанського походження, з другого – відбувався постійний приплив міграційного населення. В останньому випадку йдеться про два основних джерела поповнення країни іммігрантами: добровільне переселення з європейських країн, з одного боку, та примусове завезення з Африканського континенту чорношкірого населення для рабської праці – з другого. На цій території формувалися незалежні держави, витворилась американська політична нація, вибудувалось демократичне, економічно розвинене суспільство [8]. В цьому контексті ті чи інші глотоніми (мови) використовувались і використовуються згідно із суспільними потребами, причому як окремих штатів, так і американської конфедерації в цілому.

На сьогодні єдиної державної мови в США не існує, хоча в 27 штатах

англійська проголошена офіційною. В деяких штатах поряд з англійською запроваджується ще одна офіційна мова: французька (Луїзіана), іспанська (окремі південні штати), гавайська (Гаваї). Але вони вводяться не замість англійської, а як доповнення до неї для зручності місцевих етномовних спільнот. Слід при цьому зважати на те, що США за устроєм є федеративною структурою, в якій кожен штат має права держави з відповідним власним законодавчим полем та іншими атрибутами.

Підраховано, що нині в країні спілкуються понад 320-ма мовами, що свідчить про бажання влади забезпечити рівні права для всіх громадян за їхніми потребами. Законодавчою підставою для такого стану речей є «Акт про громадянські права» (1964) [4]. В преамбулі фіксуються історичні корені США як країни іммігрантів, тому надання загальнонаціональної переваги одній із мов, зокрема англійській, виглядає як утиски тих громадян, котрі нею володіють недостатньо. А тому, згідно з Актом, етномовні спільноти мають право отримувати документацію на прийнятній для них мові.

Відповідно до демографічної специфіки кожного конкретного штату дублюватись різними мовами можуть офіційна та бізнесова документація, написи в громадських місцях, засобах масової інформації тощо. При цьому національно-культурні товариства мають усі необхідні правові можливості для збереження та відтворення питомих цінностей і культури, поширювати їх у мас-медіа, художній та письменницькій творчості, наукових пошуках тощо. Водночас для набуття повноцінного громадянства країни однією з обов'язкових умов

є володіння претендентом англійською мовою, його обізнаність з економічним та політичним устроєм, а також історією США.

Франція в своїй історії зазнавала як імперського злету, так і впертої боротьби за збереження власної ідентичності та територіальної цілісності. Відповідних випробувань зазнавала і французька мова, починаючи від спроб зробити її наддержавною та поширити вплив на ближні і дальні краї до цілеспрямованих зусиль зберегти її виключний статус і чистоту в самій Франції. В цьому контексті виокремлюють засадниче значення державних актів Франції, відомих за їхніми авторами як Закон Ба-Лоріоля та Закон Тубона.

Виконання вимог цих документів жорстко контролюється відповідними уповноваженими органами, а за порушення передбачена сувора відповідальність.

31 грудня 1975 р. Національна асамблея ухвалила закон авторства П. Ба та М. Лоріоля (звідси назва за прізвищами авторів – Ба-Лоріоля) про обов'язкове використання французької мови в діловодстві, гуманітарному просторі, бізнесі, мас-медіа тощо. Особлива увага зверталась на недопущення «засмічення» мови іноземними запозиченнями, зокрема з англійської мови, і використання своєрідного суржику під назвиськом «франгле». Відповідні зміни були внесені і до Конституції П'ятої Республіки: 25 липня 1992 р. до неї було додано пункт про те, що «мовою Республіки» є французька» [7]. Згодом 4 серпня 1994 р., за поданням Жака Тубона, тодішнього міністра культури (звідси – закон Тубона), його норми були поглиблені і посилені. Офіційний статус французької мови

закріплено практично в усіх сферах політичної, соціальної та економічної діяльності. Особливо прикметними є такі позиції нового закону: «Відповідно до Конституції мова Республіки – французька мова – є основоположним елементом ідентичності та національної спадщини Франції. Французька мова є мовою викладання, трудових відносин, торгівлі та державної служби. Французька мова виступає особливим зв'язком держав, що утворюють спільноту Франкофонії» [5]. Виконання вимог цього закону жорстко контролюється відповідними уповноваженими органами, а за порушення передбачена сувора відповідальність.

Туреччина. Могутня Османська імперія на правах завойовника практикувала привласнення культурної спадщини підкорених народів. Офіційна османська мова користувалась арабським письмом, мала чимало запозичень з арабської, перської та черкеської мов й істотно відрізнялась від народного койне – розмовної мови турків. Революційні події початку ХХ ст., перемога молодотурків під проводом Мустафи Кемалю Ататюрка утвердили нову демократичну республіку.

Вождь нації став ініціатором мовної реформи 1928 р., котра сприяла об'єднанню всіх турків на основі проголошених світських цінностей та відмежувала суспільство від згубного впливу ісламських клерикалів [17]. Державною проголосили народну розмовну мову, взявши за основу її стамбульське койне, графіка написання була латинізована, люстрації піддалися численні іноземні запозичення. Турецька абетка складається з 29 літер, кожна з яких позначає конкретний звук. За основу реформи

було взято французький досвід, чому сприяла плідна співпраця між обома культурами в попередні десятиліття. Турецький правопис, таким чином, є фонетичним, оскільки за час його використання ще не постало значних розбіжностей між орфоепією та орфографією в мовленнєвій практиці. Цей приклад став знаковим для низки інших тюркомовних народів, історична спадщина яких також була обтяжена арабськими матрицями впливу.

Ізраїль. Повчальним прикладом унікального відродження та утвердження конкретної мови як державної є діяльність світової єврейської спільноти, наприкінці ХІХ ст. всередині якої з'явилися нові пасіонарні лідери, котрі мріяли відродити Державу Ізраїль на її законному історичному місці, тобто втілити заповітну мрію розсіяного протязом понад двох тисячоліть народу. Зasadничими проблемами, котрі необхідно було розв'язати, були питання території, людності та мови. Перше питання розв'язувалося на підставі історичної пам'яті про свою близькосхідну батьківщину, закріпленої на світоглядному рівні постулатами юдаїзму (Тори). Друге – закликом до свідомості розсіяного народу повертатись на землю своїх предків. І третє, чи не найголовніше, – пошук об'єднавчого інформаційно-комунікативного поля, тобто спільної мови. Всі принципи, взяті воедино, мали донести і всьому світові, і самим євреям, що вони є певною окремішністю, цілісністю зі своєю релігійною, політичною, мовною та територіальною ідентичністю.

На той час первісна мова, іврит, використовувалась переважно в релігійних текстах та відправах і була хоча й священною, але по суті – мертвою.

Більшість європейських євреїв рідною вважали мову ідиш, напрочуд близьку до німецької. Але значна частина народу не володіла ані івритом, ані ідиш, а розмовляла мовою тієї країни, в якій їй доводилось жити. Провідниками нації були запропоновані два практично діаметральних підходи до розв'язання цього питання. Перший – відроджувати і зробити спільною для всіх євреїв мову іврит. Другий – орієнтуватися на ідиш, визначним прихильником якого був Теодор Герцль, віденський бізнесмен. Перевагу отримала перша парадигма, в утвердження якої свій вагомий внесок зробила колишня киянка, а в Ізраїлі – один із чільних прем'єр-міністрів високоповажна Голда Меїр.

У повсякденній практиці соціальної адаптації нових переселенців до Держави Ізраїль важливе місце займає програма *ульпан* – діяльність закладів для оволодіння івритом. Неперервне навчання триває шість місяців, причому одразу після прибуття мігрантів на землю обітовану. Переселенці мешкають разом, інтенсивність занять охоплює практично увесь проміжок дня методом повного занурення в нову мовну та побутову атмосферу. Потому, з подоланням бар'єра непорозуміння з місцевими жителями, новоприбулі громадяни вже вільні обласшовувати власне життя на свій лад, смак і вподобання. Фахівці зазначають також ще одне важливе значення *ульпанів*, а саме: утримати переселенців від спокуси адаптуватися коштом арабської мови, котра зусбіч лунає і в Ізраїлі, і навколо нього. «Випускники» *ульпанів* із засадничими навиками івриту психологічно легше імплементуються у відповідне єврейське, аніж в арабомовне середовище.

Порівнюючи реалії Ізраїлю та України, znana філологиня Л. Масенко зазначає: «Вражаючим є досвід Ізраїлю, де досить швидко вдалося відродити у функції загальнодержавного засобу спілкування іврит – мову, яка довгий час не вживалась як розмовна. Суспільство, отже, мало виконувати одночасно два завдання – впроваджувати іврит і створювати розмовний побутовий лексикон. В Україні ж за 25 років не відбулось ані значного кількісного збільшення українськомовних груп у столиці, ані суттєвого послаблення панівних позицій російської мови на більшій частині території. Успіх Ізраїлю і провал України в національній політиці зумовила одна, але дуже важлива для справи мовного планування, обставина. Заснуванням Ізраїлю керувала сильна, відповідальна за свій народ еліта, яка хотіла, щоб після пережитих лихоліть він мав свою державу. В Україні такій еліті прийти до влади не вдалось. Проросійські імперські сили виявились сильнішими» [10].

У ніч на 19 липня 2018 р. іврит набув статусу єдиної державної мови в Ізраїлі: в Кнесеті за ухвалу проголосувало 62 депутати із 120, проти – 55. Подібна потужна опозиція визначилась впливом арабського лобі, оскільки до цього арабська мова також мала статус офіційної. Парламент Ізраїлю цим законом утвердив прапор, символіку, гімн, календар, День незалежності та положення про сам Ізраїль як історичну батьківщину єврейського народу та право нації на національне самовизначення в ній. Відомий публіцист Ігор Соловей у зв'язку з цим наголошує: «Ухвалення цього закону в Ізраїлі буде мати значення не тільки для євреїв. Він може показати приклад для наслідування іншим країнам і

націям, які також знаходяться в процесі боротьби за своє виживання. Наприклад, таким, як Україна, яка знаходиться в дуже схожому з ізраїльтянами положенні: як Іран хоче стерти з лица землі Державу Ізраїль, так і Росія продовжує свою агресію, щоб повернути Україну під свій ментальний та державний протекторат» [16].

Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ). Консолідована європейська спільнота опрацювала і затвердила як нормативну політико-правову базу щодо використання державної/офіційної та мов національних меншин в рамках ЄС. Вихідним є твердження про необхідність визначення кожним із членів союзу своєї державної/офіційної мови, що є їхнім виключним правом внутрішньої політики. Причому такий статус може надаватись не лише одній, але й декільком, насамперед регіональним, мовам. Показовим прикладом можуть слугувати Швейцарія, Фінляндія, Велика Британія та деякі інші країни. Водночас ЄС виробила рекомендації щодо статусу мов національних меншин, зокрема і на освіту, котрі містять чіткі регламентації з їх співвіднесення щодо використання загальнонаціональної мови.

5 листопада 1992 р. у Страсбурзі була ухвалена **Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (ЄХРМ)**. Головна мета визначена вже самою назвою з особливою акцентацією уваги на збереженні історичних та мов корінних національних меншин Європи. Україна ратифікувала ЄХРМ у 2003 р., зазначивши чинність цього документа для 13 мов національних меншин нашої держави. Втім у ЄС не обмежились ухвалою самої Хартії, а створили в 1993 р. службу

Верховного комісара ОБСЄ щодо справ національних меншин (ВКНМ), яку очолив колишній міністр закордонних справ Нідерландів Ван дер Стул. Підсумком співпраці ВКНМ з іншими міжурядовими організаціями та експертами стали Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту (ГРНМО), оприлюднені в жовтні 1996 р. [2].

Зрозуміло, що головний акцент у документі зроблено на правах національних меншин на освіту. Але наскрізною темою проходить і проблема поєднання цих прав певних спільнот з володінням ними ж державною мовою. Власне кажучи, про це чітко і недвозначно заявлено вже в першому пункті ГРНМО: «1) Право осіб, які належать до національних меншин, на збереження своєї самобутності може бути повністю реалізоване тільки тоді, коли вони добре оволодіють своєю рідною мовою у процесі навчання. Разом з тим особи, які належать до національних меншин, зобов'язані інтегруватися в більш широке суспільство держави через належне володіння державною мовою». Таким чином, **належне володіння державною мовою є умовою повноцінної інтеграції громадян у суспільне життя**. І обов'язок держави – забезпечити своїм громадянам це право як політичними засобами, так і матеріально-технічними та кадровими ресурсами.

На дошкільному рівні, в ідеалі, навчання має вестись рідною мовою (п. 11). Те ж саме стосується і *початкової освіти*, в якій «мова меншини повинна викладатися як навчальний предмет на постійній основі» (п. 12). Але та ж вимога стосується і державної мови; понад те – наприкінці цього періоду навчання вже декілька практичних чи нетеоретичних предметів мають викладатися

державною мовою (п. 12). Ця тенденція зберігається і посилюється в *середній школі*: обов'язково зберігається мова меншини як окремий предмет навчання, кількість предметів на державній мові постійно збільшується (п. 13). Відповідно держава має створити необхідні умови для підготовки вчителів для викладання на мовах меншин.

Професійна освіта на мовах меншин має бути доступною з конкретних предметів, враховуючи бажання претендентів та потребу в таких фахівцях серед конкретної спільноти. При цьому майбутні фахівці мають працювати, «застосовуючи як мову меншини, так і державну мову» (пп. 15–16). Такими ж правилами визначається і *вища освіта*, тобто потребами і чисельністю меншини; при цьому заохочується пошук шляхів та засобів для створення власних (недержавних) вишів (пп. 17–18).

Принциповим для всіх етапів навчання і освіти є забезпечення синергетики, доповнюваності вивчення і використання мов національних меншин та державної мови. Грубим порушенням демократії буде ігнорування кожного із складників цієї сув'язі: з одного боку – відсутності можливостей представників національної меншини на навчання рідною мовою, з другого – нестворення для них відповідних умов для оволодіння і використання державної мови. У першому випадку створюється штучна перепона у забезпеченні спадкоємності у збереженні та відтворенні культурних цінностей конкретної спільноти (меншини), відбувається розрив між поколіннями з поступовою втратою історичної та національної пам'яті, своєрідна манкуртизація молоді. В другому випадку – з незнанням державної мови – звужуються

та утруднюються можливості таких громадян для повноцінної самореалізації в даному суспільстві. Це стосується практично всіх вимірів індивідуального буття: професійного та кар'єрного зростання, публічного успіху та нагромадження соціального капіталу, комунікативних та репрезентативних можливостей, захисту та оборони власних прав і потреб тощо. Особливо це стає помітним на прикладі випускників одномовних середніх закладів освіти для національних меншин, котрі постають перед проблемою вибору подальшого життєвого шляху: він фактично каналізований існуючими в даній державі аналогічними за мовним режимом закладами навчання чи установами.

Україна. Враховуючи важкі наслідки тотальної політики русифікації, якої Україна зазнавала протягом усіх століть свого перебування під московською п'ятою, сподівання на те, що рідна мова, в престижному статусі «державної», зможе набути повноцінного використання в усіх сферах суспільного життя, залишались марними [3]. І лише завдяки зусиллям громадянського суспільства, небайдужих політиків та управлінців, ентузіастів освіти, науки та культури **українська мова почала утверджуватись в державі і як мірило її національного буття, і як консолідуючий чинник суспільної злагоди.**

25 квітня 2019 р. було ухвалено Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної», який 15 травня підписав Президент і який мав вступити в дію 16 липня того ж року [14]. Українська мова затверджена як державна мова в Україні, причому – єдина (ст. 1.1), а такий її статус «зумовлений державотворчим самовизначенням

української нації» (ст. 1.2). До того ж вперше вказано на власне державницьке значення української мови: «Українська мова як єдина державна мова виконує функції мови міжетнічного спілкування, є гарантією захисту прав людини для кожного українського громадянина незалежно від його етнічного походження, а також фактором єдності і національної безпеки» (ст. 1.8). Вперше також йдеться про **корінні народи**, зокрема кримських татар, мовні проблеми яких передбачено вирішувати спеціальним законодавством (ст. 2.3). Передбачаються вимоги до володіння державною мовою кожним громадянином України, а також знання певного мінімуму при набутті громадянства.

Практичне впровадження законодавчих норм про державну мову істотно прискорилося з початком повномасштабної російської агресії 24 лютого 2022 р. 21 квітня опубліковано ухвалений Верховною Радою **«Закон про декларування законодавства України»**, яким встановлено незастосовними на її території близько 1 200 актів органів влади радянських часів [12]. Ці акти стосуються суверенітету України та її територіальної цілісності в межах міжнародно визнаного державного кордону України 1991 р., визначеного Конституцією України та законами України, а також міжнародними договорами України; адміністративно-територіального устрою України тощо.

Основні тенденції в практичній реалізації політики утвердження української мови як державної оприлюднив до початку 2023 р. мовний омбудсмен Тарас Кремень [11]. Цю посаду державник обіймає з липня 2020 р., а тому володіє достатньою інформацією про перебіг

відповідних процесів і як громадянин, і як очільник профільної установи, відповідальної за логістику українізації України в передчасі і під час самої широкомасштабної війни РФ проти України.

Високопосадовець, зокрема, зазначив, що 21 березня 2022 р. Україна стала членом **Європейської федерації мовних інституцій**, що уможливило її сприяння в допомозі тимчасовим українським переселенцям за кордоном. Паралельно відбувається збір фактів лінгвоциду на окупованих рашистами українських територіях. Водночас провадиться системний контроль за дотриманням мовного законодавства: обов'язковість друку газет державною мовою та її використання в Інтернеті. Прикметним також є створення мережі курсів з безоплатного опанування української мови: функціонує близько 450 локацій у кожній з областей (крім тимчасово окупованих). До того ж в багатьох із них (Київщина, Одещина, Закарпаття, Житомирщина, Львівщина) розроблено обласні програми розвитку української мови. Проводиться відповідна робота з дотримання мовного законодавства у закладах вищої і середньої освіти, ресторанах, клубах, тренажерних залах, підприємствах, фінансових установах тощо. До порушників застосовуються відповідні санкції, але не завжди вони є дієвими та ефективними.

Т. Кремень у черговому (третьому) річному звіті Уповноваженого із захисту державної мови зазначив: «Стрімке зростання рівня суспільної підтримки державної мови, кардинальне збільшення її застосування як у публічних сферах, так і у приватному спілкуванні довели, що вона є потужним, націєтвердним чинником єднання громадян, важливим фактором зміцнення

української громадянської нації, здатної успішно протистояти агресору, долати важкі історичні виклики, здобувати перемоги на полях битв» [1]. При цьому особливого значення державна мова набуває як критерій і мірило власне українськості суб'єктів комунікативних відносин, створення об'єктивної картини реальності та розвінчування нескінченних брехливих і провокативних ІПСО ворога.

Реагуючи на потреби сутнісної трансформації освітнього процесу в умовах жорстокого протистояння добра і зла під час російсько-української війни, МОН України ухвалює **Концепцію національно-патріотичного виховання в системі освіти України**. В цьому програмному документі зафіксовано, що «метою національно-патріотичного виховання є становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовно-моральних цінностей Українського народу, національної самобутності» [13]. Отже, головна мета і смисл докладання зусиль освітян, а за їхнього посередництва і всього суспільства – «громадянин-патріот України, гуманіст і демократ». При цьому, як засвідчує світова практика, такий суб'єкт формується в системі загальнонаціонального ціннісного комунікативного простору, осердям якого є спільний інформаційно-лінгвістичний континуум.

Суворі випробування на справжність громадянської ідентичності під час

російсько-української війни вимагають чіткої відповіді щодо власного екзистенційного вибору: з ким ти, на чиему ти боці. І **ставлення до української мови, сам вибір мови стає тим критерієм, за яким визначається позиція громадянина**. В такій ситуації значно зростає активність органів місцевого самоврядування з активізації впровадження української мови як державної на своїй території. Показовим у цьому відношенні є затвердження Київською міською радою Концепції ствердження української мови в усіх сферах суспільного життя міста Києва на 2023–2025 роки [6]. Це стало своєрідною відповіддю на суспільну потребу киян, оскільки 33% мешканців столиці перейшли на українську під час повномасштабної війни, і на сьогодні 47% киян вдома спілкуються українською мовою.

Головна мета Концепції – допомога громадянам здолати артефакти русифікаторської політики часів колоніалізму та запровадити українську мову у всіх сферах суспільного життя. Реалізація програми відбуватиметься протягом наступних трьох років і здійснюватиметься різнопланово, системно, з орієнтацією на цільову аудиторію. Як зазначила депутатка Алла Шлапак, одна з активних ініціаторок проекту, «ця Концепція огортає не тільки освітні заклади, а й культурне середовище, громадський транспорт, сферу послуг. Ми прагнемо зробити так, щоб якомога більше містیان розмовляли саме українською. Щодо заходів, як саме ми це будемо робити, то це передусім відкриття мовного центру. Також ми обов'язково розширимо мережу клубів спілкування українською, де кожен бажаючий зможе підтягнути свій розмовний рівень. Окрім цього,

запровадимо і потужну інформаційну кампанію, залучатимемо більше киян до проекту» [6].

Серед найважливіших практичних трендів нової концепції слід виокремити найголовніші, а саме: створення Київського офісу мовної культури, курсів та розмовних клубів української мови в міських бібліотеках, стендапів для різних вікових та соціальних груп, вечірок з обміну книгами, перегляд української кінокласики та сучасних фільмів, проведення різноманітних (універсальних та спеціалізованих) публічних заходів – дискусій, круглих столів, конференцій, конкурсів та фестивалів з відповідною тематикою. Зрештою, успіхом можна буде вважати такий результат, за яким всі бажаючі кияни не лише оволодівають державною мовою в належному комунікативному обсязі, але й вважати-муть повсякденне користування прагматично корисним та престижним у соціальному плані.

У поєднанні з політико-правовими документами щодо декомунізації та дерусифікації України консолідованою волею українського народу з подолання постколоніального минулого, його бажання утвердити неодмінну перемогу над рашизмом **утвердження української мови як державної набуває невідпорного імперативу подальшого сталого і вільного європейського поступу України.**

Особливої уваги в процесі утвердження української мови як державної набуває **принцип корелятивної відповідності (і відповідальності) прав і обов'язків громадян і держави.** Демократичне суспільство засобами прямої і делегованої участі у виборчому процесі наділяє окремих представників

повноваженнями з управління державою. В свою чергу органи влади зобов'язані провадити внутрішню і зовнішню політику, спрямовану на захист національних інтересів держави, прав і свобод, на досягнення добробуту і високого рівня життя громадян.

Стратегічними пріоритетами при цьому постають скоординованість, взаємодоповнюваність, у кінцевому підсумку – синергетика сумісних дій громадянського суспільства і державних інституцій. Фундаментальними засадами креативної взаємодії суспільних інституцій є вироблення та законодавча інституалізація засадничих норм співжиття. До визначальних норм життя належать: спільна держава, громадянство, законодавство, обраний політичний устрій, легітимація влади, офіційна мова, національна валюта, метрична система, правила дорожнього руху, право на власність, політичні права і свободи тощо.

Реалізація ухвалених норм життя вимагає **створення єдиного і спільного для всіх громадян комунікативного простору.** Його основу складає загальноприйнята мова творення, збереження та обміну інформацією, якій надається статус державної/офіційної. Дискурс державної мови постає, таким чином, підвалиною самореалізації стратегічних орієнтирів державної політики з утвердження та розвитку національних інтересів та цінностей, гарантування прав і свобод громадян, досягнення безпеки та захисту колективної ідентичності у всіх її позитивних вимірах.

Для України особливо повчальним є досвід країн, у яких відбулися успішні процеси деколонізації, зокрема – і в мовній сфері. Зазвичай метрополії

нав'язують привнесenu матрицю поведінки, включно з комунікативними атрибутами, тобто мовою загарбника. І подолання цих реліктів після набуття незалежності є принциповим, оскільки повернення до батьківської мови формує відчуття не лише культурної, але й політичної єдності. Показовою в цьому відношенні є історія Польщі, Фінляндії, Норвегії, Швеції і особливо Ізраїлю. В останньому випадку новоприбулі мігранти-євреї занурюються в процес *неперервного* оволодіння івритом у спеціальних закладах протягом тривалого (півроку і більше) часу. Нова повсякденність уможливорює не лише фундаментальні мовні *переорієнтації*, але й *всєбічне* ознайомлення з устроєм життя на новій/старій батьківщині. Набутий стартовий капітал значно полегшує подальшу повноцінну імплементацію **алія** в ізраїльське соціокультурне середовище.

У поліетнічних державах звичаєвою сформувалась практика доповнюваності використання загальнодержавної мови та мов регіональних (національних) меншин. Зазвичай йдеться саме про **когерентність**, посилення комунікативних можливостей громадян, а не створення своєрідних лінгвістичних анклавів з атрибутами самоізоляції. Державна/офіційна мова постає засобом самореалізації кожного громадянина у власній державі, і насамперед – через відсутність комунікативної дискримінації. Понад те, управлінські структури несуть **відповідальність** за ненадання можливості всім громадянами (без винятку) оволодіти державною мовою завдяки освіті, мас-медіа тощо та набути бажаної спеціальності і реалізувати себе професійно і творчо. І водночас створення умов для опанування рідної (недержавної) мови

в системі освіти так само є обов'язком держави з гарантування прав громадян на користування своєю етнокультурною спадщиною.

Висновки. Країни західної демократії утвердження державної/офіційної мови здійснюють за такими засадничими принципами. Насамперед комунікативна єдність постає запорукою національної ідентичності та історичної спадщини країни. Державна мова є мовою професійних, освітніх, культурних, бізнесових, торговельних, фінансових та управлінських зносин. Цей комунікативно-смісловий ресурс створює відповідний гуманітарний простір для всієї спорідненої спільноти у світі, тобто є своєрідним концентром єднання етнічної та культурної діаспори певної нації-держави. Відповідне законодавство наповнене повноваженнями контролюючих органів щодо механізмів відстеження, перевірки та відповідальності порушників існуючих вимог.

Державна мова в освітньому процесі виконує парадигмальну функцію формування громадянської ідентичності молоді. Спільний комунікативний простір, котрий віддзеркалює смислові тренди суспільного буття, імплементує в ціннісні виміри індивідуальної свідомості засадничі принципи та моделі поведінки реципієнтів. Завдяки герменевтичному діалогу в сумірному інтерпретаційному полі відкривається можливість осягання власної ідентичності та її співмірності між собою та водночас нетотожності з іншими культурними суб'єктами даностями. Спільна семантична підстава уможливорює сприйняття інтерпретаційних моделей плюралістичних культур та стратегій постіндустріального суспільства в контексті набуття

оптимального вектора утвердження національного буття. Таким чином, суб'єкт комунікативної взаємодії постає, з одного боку, консолідованим агентом власного ціннісного світу, а з другого – активним учасником, донором і реципієнтом загальнолюдських цінностей. В іншому разі суб'єкт взаємодії втрачає можливість самодостатності і ризикує потрапити під руйнівний вплив якоїсь субкультури, цінності та смисли якої можуть бути антагоністичними його етнокультурній та історичній ідентичності.

Спільний комунікативний простір уможливорює формування об'єктивного ставлення до світової культури: креативного і водночас критичного. Сповідуючи принцип толерантності та поваги до світової історичної спадщини, пріоритетності набувають цінності власної нації, досвід державотворення та спротив у подоланні колоніального становища України. Особливого значення набуває феномен незнищенності духу нації, національної ідеї, патріотизму та жертвності задля незалежності власної держави та свободи і процвітання її громадян. Водночас повноцінне оволодіння та інструментальне використання цього ресурсу уможливорює для самих громадян забезпечення рівноправного буття в суспільстві з відповідними запитами на всебічну реалізацію своїх задумів у ньому.

Фундаментальними засадами креативної взаємодії суспільних інституцій України є вироблення та законодавча інституалізація засадничих норм співжиття, до яких належать спільна держава, громадянство, державна мова, політичні права і свободи громадян та ін. Дискурс державної мови постає підвалиною самореалізації стратегічних пріоритетів

України з утвердження та розвитку національних інтересів та цінностей. Утвердження української мови як державної набуває невідпорного імперативу подальшого сталого і вільного європейського поступу України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вонс Ростислав. Яку роль відіграла українська мова у війні: роз'яснення уповноваженого. URL: <https://glavcom.ua/country/culture/v-umovakh-vojennoho-stanukrajina-zrobila-znachnij-postup-nazustrich-derzhavnij-movi-upovnovazhenij--92411> (дата звернення: 02.05.2023).

2. Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту і *Пояснювальна записка*. Жовтень 1996. ОБСЄ. Організація з безпеки та співробітництва в Європі. Верховний комісар у справах національних меншин. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/0/1/32194_0.pdf

3. Голубець М. А. Русифікація – люмпенізація – вульгаризація. Львів: Поллі, 2006. 48 с.

4. Закон про громадянські права (1964). URL: [https://www.wiki-data.uk-ua.nina.az..._\(1964\).html](https://www.wiki-data.uk-ua.nina.az..._(1964).html)

5. Закон Тубона. URL: https://www.wiki-data.uk-ua.nina.az/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD_%D0%A2%D1%83%D0%B1%D0%BE%D0%BD%D0%B0.html (дата звернення: 16.08.2021).

6. Київрада затвердила Міську Концепцію ствердження української мови в усіх сферах суспільного життя столиці на 2023–2025 роки. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/kivrada_zatverdila_misku_kontseptsiyu_stverdzhennya_ukranksko_movi_v_usikh_sferakh_suspilnogo_zhittya_stolitsi_na_2023-2025_roki/#:~:text (дата звернення: 20.04.2023).

7. Конституція Французької Республіки (прийнята на референдумі 4 жовтня 1958 р.): станом на 30 серпня 2015 р.: пер. з фр. / укладач П. В. Романюк. Харків: Право, 2015. 68 с.

8. Крисаченко В. С. Механізм формування класичних політичних націй. *Українська політична нація: генеза, стан, перспективи* / за ред. В. С. Крисаченка. Київ: НІСД, 2003. С. 69–84.

9. Макарець Ю. С. Статус і стан української мови в незалежній Україні: соціолінгвістичний вимір. Київ: ЛАТ&К, 2019. 209 с.

10. Масенко Л. Державна мова: досвід Фінляндії та Ізраїлю. *Універсум*. 2017. № 3–4. С. 17.

11. Мовний омбудсмен Тарас Кремень: Динаміка переходу на українську – унікальна (інтерв'ю) / Уповноважений із захисту державної мови. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/news/movnyi-ombudsmen-taras-kremin-dynamika-perekhodu-na-ukrainsku-unikalna-interviu> (дата звернення: 13.02.2023).

12. Про дерадянізацію законодавства України. Закон України від 21.04.2022 р. № 2215-IX. URL: https://docs.dtkr.ua/doc/2215-20?_ga=2.207053204.628653922.1677491315-765327189.1677491314

13. Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641. Наказ МОН України від 06.06.2022 № 527. URL: <https://imzo.gov.ua/2022/06/08/nakaz-mon-vid-06-06-2022-527-pro-deiaki-pytannia-natsionalno-patriotichnoho-vykhovannia-v-zakladakh-ovsity-ukrainy.../>

14. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04.2019 р. № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>

15. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. Закон України. Указ Президента України № 2834-IX від 13.12.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>

16. Соловей Ігор. Закон про національну державу єврейського народу. Що він означає і які будуть наслідки. URL: https://lb.ua/world/2018/07/20/403282_zakon_pro_natsionalnu_derzhavu.html (дата звернення: 20.07.2018).

17. Тарасюк Ю. М., Шаглі Г. І. М'яка сила Турецької Республіки: культурно-освітні аспекти. *Політичне життя*. 2021. № 4. С. 95–101.

REFERENCES

1. VONS, R. (2023). *What Role did the Ukrainian Language Play in the War: Explanation from the Commissioner*. [online] Available at: <https://glavcom.ua/country/culture/v-umovakh-vojennoho-stanu-ukrajina-zrobila-znachnij-postup-nazustrich-derzhavnij-movi-upovnovazhenij--92411> [Accessed 05 February 2023]. [in Ukr.]

2. The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities to Education and the Explanatory Note. October 1996. [online] OSCE. *Organisation for Security and Cooperation in Europe. High Commissioner for National Minorities*. Available at: https://www.osce.org/files/f/documents/0/1/32194_0.pdf. [in Ukr.]

3. HOLUBETS, M. (2006). *Russification – Lumpenization – Vulgarization*. Lviv: Polly, 48 p. [in Ukr.]

4. *Civil Rights Act (1964)*. [online] Available at: [https://www.wiki-data.uk-ua.nina.az..._\(1964\).html](https://www.wiki-data.uk-ua.nina.az..._(1964).html) [in Ukr.]

5. *Toubon Law*. [online] Available at: https://www.wiki-data.uk-ua.nina.az/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD_%D0%A2%D1%83%D0%B1%D0%BE%D0%BD%D0%B0.html [Accessed 16 August 2021]. [in Ukr.]

6. *The Kyiv City Council Approved the City Concept of Asserting the Ukrainian Language in all Spheres of Social Life of the Capital for 2023-2025*. [online] Available at: https://kyivcity.gov.ua/news/kivrada_zatverdila_misku_kontseptsiyu_stverzhennya_ukrainskomu_v_usikh_sferakh_suspilnogo_zhittya_stolitsi_na_2023-2025_roki/#:~:text= [Accessed 20 April 2023]. [in Ukr.]

7. ROMANIUK, P., comp. (2015). *Constitution of the French Republic (Adopted in a Referendum on October 4, 1958): as of August 30, 2015*. Kharkiv: Pravo, 68 p. [in Ukr.]

8. KRYSACHENKO, V. (2003). Mechanism of the Formation of Classical Political Nations. *Ukrainian Political Nation: Genesis, State, Prospects* Kyiv: NISS, pp. 69-84. [in Ukr.]
9. MAKARETS, Yu. (2019). *Status and State of the Ukrainian Language in Independent Ukraine: Sociolinguistic Dimension*. Kyiv: LAT&K Publishing House, 209 p. [in Ukr.]
10. MASENKO L. (2017). State Language: the Experience of Finland and Israel. *Universum*, № 3-4, pp. 17. [in Ukr.]
11. Language Ombudsman Taras Kremin: The Dynamics of the Transition to Ukrainian is Unique (Interview). [online] *Commissioner for the Protection of the State Language*. Available at: <https://mova-ombudsman.gov.ua/news/movnyi-ombudsmen-taras-kremin-dynamika-perekhodu-na-ukrainsku-unikalna-interviu> [Accessed 13 February 2023]. [in Ukr.]
12. *On de-Sovietization of the Legislation of Ukraine. Law of Ukraine of April 21, 2022 № 2215-IX*. [online] Available at: https://docs.dtkr.ua/doc/2215-20?_ga=2.207053204.628653922.1677491315-765327189.1677491314. [in Ukr.]
13. *On Some Issues of National-Patriotic Education in Educational Institutions of Ukraine and the Recognition as Invalid of the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of June 16, 2015 No. 641. Order of MES of Ukraine of June 06, 2022 № 527*. [online] Available at: <https://imzo.gov.ua/2022/06/08/nakaz-monvid-06-06-2022-527-pro-deiaki-pytannia-natsional-no-patriotychnoho-vykhovannia-v-zakladakh-osvity-ukrainy.../>. [in Ukr.]
14. *On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language: Law of Ukraine of April 25, 2019 № 2704-VIII*. [online] Available at: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19. [in Ukr.]
15. *On the Main Principles of State Policy in the Sphere of Establishing Ukrainian National and Civil Identity. Law of Ukraine. Decree of the President of Ukraine № 2834-IX of December 13, 2022*. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>. [in Ukr.]
16. SOLOVEI, I. (2018). *Law on the National State of the Jewish People. What does it Mean and What will be the Consequences*. [online] Available at: https://lb.ua/world/2018/07/20/403282_zakon_pro_natsionalnu_derzhavu.html [Accessed 20 July 2018]. [in Ukr.]
17. TARASIUK, Y., SHAHLI, H. (2021) The Soft Power of the Republic of Turkey: Cultural and Educational Aspects. *Politychne zhyttia* (Political Life), № 4, pp. 95-101. [in Ukr.]